

Харалан Ангелов – извън българската литературна памет

Грета Разсуканова

Резюме

Харалан Ангелов е поет и политик, останал зад борда на българския литературен канон. Това се дължи на невписването му в типа възрожденски поет революционер, зад който стои и съдбата на герой, а след Освобождението на България – на невписването му в типа на модерния поет. Съвременник на Христо Ботев, той няма неговата съдба, нито поезията му е толкова френетична. Съвременник след това на Пейо Яворов, поради смъртта си през 1904 г. той няма време да се нареди сред предходниците на модернизма.

Ключови думи

Българско възраждане, поет държавник, канонопроизводство, ранна модерна поезия

Човешката памет, покрай всички присъщи за нея парадоксални особености, проявява склонност да съхранява трайно само онова, което впечатлява с екстремно въздействие. Всичко друго избледнява като спомен и изтича през улука на съзнанието. Освен на индивидуално ниво, процесите са „запазена марка“ и на обществото. Колективната памет дори им придава ускореност под влияние на външни за спомена фактори – науки, идеологии, включително и мода. Високооктановият шум, помпозността, скандалният образ гарантират трайното запомняне. Подобен „навик“ при запаметяването е специфика на модерния човек – и това важи и за България от края на XIX век. Самата генерализация на настоящето прави видими единствено неговите ослепителни светлини. Ако към това се прибави и преднамерена селективност, резултат от участие или отказ от участие в политиката, тогава забравата нараства.

В този исторически момент, когато разрешаването на националния проблем (териториално обединяване на Отечеството) наистина е обща цел на българското общество, доминираща в публичността, е необходим обединяващ модел – общата памет. Нужен е канон, който да я създаде и да моделира определена обществена мотивация в

конкретното настояще. Той, макар да е принципно насочен към минала събитийност, към деянията на предишни поколения, цели изграждането на смисъл, съобразен с проблемите на настоящето. Разбира се, водеща и тогава е екстремността на събитието. При това за българите от края на деветнадесетото столетие тя не е като оцветена от изкуствения пейзаж на телевизионно шоу, уж изпитващо волята за оцеляване.

Съединението от 1885 година прави ясен един геополитически факт – обединявайки своето Отечество, българите ще бъдат сами срещу всички. Ситуация, крайна в своята напрегнатост. Представата за самостоятелна национална държавност съществува на нивото на колективната памет за далечното минало, но за да бъде поддържана тази памет и да послужи като патриотичен мотив за битките, чиято цел е възкресението на Майка България, са нужни и велики герои. Освен от „някога“, те трябва да бъдат и от великата епоха на Възраждането. В случая важен е маркерът *великата*. Да бъде възстановена и изградена наново отдавна унищожена държава, е дело велико. Социалните и политическите цели изискват памет за предците герои. Изискват епос – от ранга на „Илиада“.

За българската литературна и културна традиция след Освобождението пръв прилага този подход Иван Вазов в цикъла „Епопея на забравените“. Затова той става и авторът, наложил тази селективност и по отношение на своите „колеги“ поети, родени преди Освобождението. Възрожденските поети. За да намерят те място в аксиологията на народната памет, трябва да са извършили чутовен подвиг – поне читателското съзнание реагира така. Необходимо е „слово със съдбовно важна мисия в националното културно пространство, ... на публицистичната полемика-апология, на агиографската реквиемна реч, на култово-сакралния текст, ... на кодификацията-договаряне на „правилния“, „истинния“ общ смисъл, гарантиращ наличието на нация“ (Пелева 1994: 12). Конституираната парадигма на „великите“, на „образците“ е еталонна и за съзнанието на онези, които създават българския литературен канон. Извън статуса на „голямата“ литература остават личностите, чието житие не е велико страдание за Отечеството, не е праведен импулс за подвиг – героически или творчески. Комбинацията е за предпочитане. Още по-добре е да са загинали достойно в бой с поробителя на някой висок планински връх. Така стават видими, съграждат българския духовен елизиум. За всички други е

вечността на забравата, за да не могат спомените за не толкова величавото да отнемат от блясъка на възрожденските колоси.

Въпроси с повишена трудност конструират примка за народната памет, а и за националното самочувствие – дали наистина е справедливо декоративното присъствие на „отхвърлените“ в светлата панорама на българската литература и култура; дали отсъствието на вярна оценка, разпознаваща приноса на „забравените“ за възкресението българско, не е нова национална голгота на Духа... Защото именно регламентираното преди повече от столетие, от дистанцията на времето, имплицира възможност за иновативна „среща“ с „непризнатите“. Имената и животът им са отпечатащи на дефицит в българската памет и в изключителни случаи „проблясват скромно“ в заплануваните мероприятия – форуми, четения, дискусии, конференции – „литийни шествия“ на модерното време, агремент за поддържане на славата на избраните. „Денят на народните будители е един бавен празник...Няма я тук екстатиката на тържествената заря-проверка, на второюнската сирена“ (Господинов 2004). И така през „годините будителите се позабравят и от гузност в календара се избират дати за помен“ (Данаилов 2018).

Тази парадоксалност на обществената памет здраво „закрепва“ към родния конклав и Харалан Ангелов – роден в Шумен през 1845 г. Според литературния канон – даскал поет. Първите му стихове са от 1863 г., но младият Харалан не остава поклонник единствено на лиричното слово – създаването на поетически текстове е популярна изява в неговото съвремие, особено сред българските народни учители. Още като ученик той свири на цигулка и е един от музикантите в оркестъра на унгарския емигрант Михайл Шафран – безспорно проявление на европейска култура. Когато унгарецът напуска град Шумен, младежът продължава да се занимава с музика, като става част от ученическият оркестър, който вече е ръководен от учителя Добри Войников (Чилингиров 1914: 13). Със сигурност Войников е авторитетът и за още едно духовно допълнение към културните интереси на Ангелов – театъра.

1870 година пълноценно променя живота на шуменеца – поетът цигулар е поканен да заеме учителско място в село Жеравна. Там става видимият диригент на духовните промени. Успява да убеди местните чорбаджии да дадат пълна автономия по отношение управлението на училището, а и на читалището (Константинов 1948: 225). Затова пет

години след основаване на читалището в Жеравна, когато Ангелов вече не е учител там, институцията получава пълно административно самоуправление – специфична особеност на модерната демокрация от европейски тип и немислима за традиционното патернално общество.

Ако работата на Харалан Ангелов като учител е преди всичко задължение, то основаването на читалище „Единство“ е инициатива, която води към успех идеята за съграждане на новобългарската култура. Читалището е новата „добавена стойност“ към „визитката“ на възрожденеца Харалан Ангелов. Този млад човек има огромно публично влияние и е наясно с истинската значимост на читалищната дейност. Като гражданско сдружение читалището съвсем няма единствено и само просветен ориентир. Основната задача на институцията е постигането на единение на българите, а и поставя жеравненци „в крак“ с модернизирания се български етнос. Когато Васил Левски идва в селото през 1872 г., избира Ангелов за организатор на подготовката за създаване на революционен комитет (Константинов 1948: 257-258).

Като просветител и общественик, Харалан Ангелов получава най-висшата награда от жеравненци – възпяват го в песен, заедно с други двама учители (Нягулова 2007: 46):

Що мяза, мамо, що мяза,
Жеруна село паланка,
бастиса Котел касаба.
В Жеруна трима даскали
и четвъртата – даскалица:
Харалан – шумналията
и Стефан..., Никула..., Еленка...

Човек на словото, Харалан Ангелов остава литературна личност, независимо че има и друга житейска реализация. Продължава да пише стихове, но не желае или не умее да търси публична изява. Стилиян Чилингиров (първият и основен изследовател на творчеството на шуменеца) твърди, че приятели на поета изпращат негови текстове за отпечатване в цариградското списание „Читалище“ – дори без знанието на Ангелов (Чилингиров 1914: 24).

Той не обича да попада в светлината на публичния интерес. Насочва изживяванията, а и тяхното поетическо реализиране, повече към себе си. Тези духовни рефлексии го доближават до поети от съвсем друго поколение, които творят вече след 1904 г. „и чиято лирическа концепция за човека и света е съзвучна с екзистенциалистките настроения на европейския XX век“ (Игов 2000). Деликатната чувствителност, интровертната тихост, горчивата скръб, страданието, лишено от ореола на святост, разочарованието, песимизмът, „който трябва да се възприема естетически, а не етически“ (Къосев 1987: 694), са ценностните „йерархии“ и на даскала поет Харалан Ангелов, но повече от тридесет години преди началото на XX век и преди модерната рецепция на един текст да изгради новия корпус на българското културно пространство.

Столетните патриархални принципи дори и в град като Шумен не допускат настроения и идеи, които могат да бъдат определени като импорт от европейския Модерн, камо ли като директно декадентски. Фактът, че те се проявяват при Харалан Ангелов, че са реализирани като своеобразен „неканоничен“ текст, дори и той да не е публикуван, а да е останал в архива на поета, вече насочва към литературна среща с естетическата стойност на различността. В нейния локус е емоционалната чувствителност, „обърната“ не към обществените нужди, а към личното изживяване. Тази поезия имплицира страданието от неосъществена любов към земна жена, от непреодолима самота. Харалан-Ангеловият лирически дискурс насочва към лична печал, която тласка ръката да посегне към заредения револвер. И всичко това – съчетано с декларативното: „Аз обичам болката си“. (Йоцов 1934: 129). Трагичният импулс поставя Харалан Ангелов някъде между Пейо Яворов и Димчо Дебелянов. При поетите символисти, но всъщност – преди тях. Идеалите и ценностите, които следва, в ограничена степен са изцяло български. Те относително са свързани с българското самосъзнание, но са по-скоро общочовешки. Ангелов не генерира ценности, а ги следва като субективна рефлексия.

Харалан Ангелов е от последното възрожденско поколение творци, но не означава, че този факт трябва да е катехизисът, според който литературният канон да остави името на шуменския поет недвусмислено и единствено в непрестижната зона на даскалската поезия. Класификационното определение *даскалска поезия* отдавна е прикачено към лирическото творчество на Харалан Ангелов. „Той изхожда от даскалската поезия...

Учителската мисловност все остава своите корени у него... Така че той е връзката между даскалската поезия и поезията на литературните върхове – П. Р. Славейков и Хр. Ботев“ (Йоцов 1934: LXXXIV). „Епитетът“ *даскалска* се възприема като маркер за нехудожественост, за ниско естетическо ниво на живеене на творбите, а авторите им „не надмогват исторически отминатите пътища или имат по-скромни поетически достойнства“ (Игов 2010: 200).

Няма съмнение, че произведенията на Ангелов не носят белега на Ботевата патриотична вдъхновеност и романтична възвисеност, а и шуменецът, вероятно поради нестабилното си здраве, не нарамва пушка, за да загине славно в Балкана. „Доказателствата“ сякаш автоматично поставят произведенията му извън критериите на българския следосвобожденски литературен канон. Стиховете на Харалан Ангелов не са и толкова ясно патриотично и революционно насочени, за да бъдат приети в културната практика не като олющени знаци на масов „занаят“.

Лириката на поета остава някак неуместна като явление както преди 1878 година, така и до самото начало на XX век (Харалан Ангелов умира през 1904 г.). Тя е извън ракурса на Българския национален ренесанс и за това време не се вмести в стандартните представи. Не съвпада с очакванията на времето, в което е създадена. Наистина поетическото слово на Харалан Ангелов не впечатлява с елегантен изказ, липсва белегът на репрезентативност, но в един ранен момент удивлява с лирически настроения, търсени и открити от следващо поколение творци. И заслужава изследователско внимание.

Всъщност – поезията на Харалан Ангелов е изпреварила времето си. Общоприетата представа за великите български герои, подготвили Освобождението в последните десетилетия на робството, е еднозначна – като човеци те съчетават изключителни, могъщи характери с възторжен, оптимистичен патриотизъм и с готовността за саможертва. Всяко отклонение, всяко колебание или признание за слабост са недопустими. Като характер Харалан Ангелов е лишен от пламенност и твърдост. Не е склонен да проявява краен стоицизъм в изпитанията на волята и въобще не се вмести в сценария, който литературният канон създава десетилетия по-късно, но вменява на Възраждането. „За българските читатели по силата на стогодишна очевидност произведенията на Каравелов, Ботев, Петко Славейков, Вазов, Захари Стоянов, Стоян Михайловски, Алеко

Константинов вече не будят съмнение относно своята „класичност“ (Кьосев 1998: 30) и „статутът на вместилището, на „съкровищницата“ е непоклатим“ (Кьосев 1998: 42). Поезията на Харалан Ангелов отразява общоевропейските процеси на промяна в психиката на модерния човек. Колкото и българите да изостават от тях, все пак има отделни личности, които се идентифицират с тези тенденции. Художественото кореспондиране с принципи, неприсъщи за автентичната възрожденска традиция, е недопустимо, погледнато от висотата на литературния канон, което не означава, че не са съществували. Проблемът е точно в това, че ги е имало, но не по начина, по който би трябвало. Разминаването между очакването и фактите – конкретно за Харалан Ангелов – го поставя в неустойчива ситуация на гражданско и творческо поведение. Като предосвободенски поет, а и като представител на даскалската поезия, той проявява интерес към идеи, които са литературно „премълчани“, защото не отговарят на обществените очаквания, включително и на културното ниво на неговите съвременници. Така се получава образът на „недооценения поет...“, който е унищожен от своите съотечественици“ (Кьосев 1987: 711).

След Освобождението също няма перспектива Ангелов да бъде разпознат като „достоеен“ за Пантеона – странна повторителност, но с нов оттенък – заради политически процеси и фактори. За втори път се оказва неразбран и недооценен. За периода преди 1878 г. той би трябвало да бъде възрожденска личност и поет, поне на границата на мъченичеството и подвига. В следващия период, в свободна България, да е носител на политическо достойнство и гражданска смелост. Той безспорно ги притежава, но не застава на „правилната“ страна. Като действащ политик Ангелов следва и практически прилага ценностите на либерализма. Това му създава доста проблеми. Неведнъж е освобождаван от административна длъжност. Продължава да пише, но без да публикува. Роден е с душа, осенена от емоционалната сетивност на поет, който не притежава волева твърдост, няма гениалност, която да му запази място в хардуера на вечността, нито има стремеж към изява и себеутвърждаване. Същевременно Харалан Ангелов запазва почти всичкото си творчество единствено в своя архив. Съвсем закономерно остава слабо познат в своето настояще и постепенно избледнява в контекста на българската литературна история.

Във „визитната картичка“ на Харалан Ангелов след Освобождението са записани и разочарования, и оценен труд. Поетът е избран за депутат в Учредителното събрание, но шуменските чорбаджии и особено временната руска окупационна администрация правят необходимото, за да осуетят легитимното му отиване в Търново. В следващите години е два пъти народен представител. Напуска учителската професия. Човек със значителна образованост, културна информираност, който владее италиански, руски и френски език, който има и опит като читалищен организатор, наистина може да бъде полезен извън училището – особено в първите години от създаването на Княжество България.

Административната работа на шуменец започва от родния му град. Следват назначения като окръжен управител на Лом, Разград, Стара Загора. Участва с лични средства в основаването на варненската „Книжевна дружина“ – духовен първообраз на сегашната Регионална библиотека „Пенчо Славейков“. Граждански ангажимент на всички нейни учредители е да помогнат на варненци да са просветени, информирани, да живеят по европейски. Когато е помощник-кмет и после два пъти кмет на Варна, Ангелов има безспорен принос за благоустрояването и модернизирването на града. Пръв започва да публикува в местната преса информация за бюджета на община Варна. Името на Харалан Ангелов не трябва да бъде премълчавано и като строител на съвременна България.

В своята „Домашна тетрадка“ Йордан Радичков „дефинира“ човека като „дълго изречение, написано с много любов и вдъхновение, ала пълно с правописни грешки“. В кладенеца на българската литературна история всяка капка на признание е безценна. Тя може да умие, да оценности, да осъществи. И да поправи грешките.

Библиография:

Господинов 2004: Господинов, Г. „Невидимите дипломи“ – Академично слово за Деня на народните будители пред випускниците на НБУ, 01.11.2004. Available from: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:smkpULUaUfgJ:https://news.bg/bulgaria/nevidimite-diplomi-akademichno-slovo-za-denya-na-narodnite-buditeli-pred-vipusknitsite-na-nbu.html+&cd=1&hl=bg&ct=clnk&gl=bg&client=firefox-b-d>

Данаилов 2018: Данаилов, Г. Народните будители и тяхната съдба // Култура – месечник за изкуство, култура и публицистика, Ноември 2018, брой 3 (2952). Available from: <http://www.kultura.bg/article/78-narodnite-buditeli-i-tyahnata-sydba>

Игов 2000: Игов, Св. Българската литература. XX век // Електронно списание LiterNet, 17.01.2000, № 1 (2). Available from: <https://litternet.bg/publish/sigov/bgliter.htm>

Игов 2010: Игов, Св. История на българската литература. София: Сиела, 2010.

Йоцов 1934: Йоцов, Б. Харалан Ангелов. Стихотворения. София: Изд. Т. Ф. Чипев, 1934.

Константинов 1948: Константинов, Д. Жеравна в миналото и до днешно време – Историко-битов преглед, Жеравна: Читалище Единство, 1948.

Кьосев 1987: Кьосев, Ал. Послеслов. – В: Михайловски, Ст. Божествен размирник. Философска поезия и проза. Съставителство и предговор: проф. Атанас Натев. Редакция и бележки: Румяна Койчева, Йосиф Каменов. София: Български писател, 1987.

Кьосев 1998: Кьосев, Ал. Българският канон? Кризата на литературното наследство. Под редакцията на Бойко Пенчев, София: Александър Панов, 1998.

Нягулова 2007: Нягулова, А. Родовата памет на Жеравна, Жеравна: Читалище Единство, 2007.

Пелева 1994: Пелева, И. Идеологът на нацията. Думи за Вазов, Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1994.

Чилингиров 1914: Чилингиров, Ст. Харалан Ангелов – Принос към нашата доосвободителна поезия. – В: Сборник на БАН. Клон историко-филологичен и философско-обществен. Кн. 3, София, 1914.

HARALAN ANGELOV – OUTSIDE THE BULGARIAN LITERARY MEMORY

Greta Razsukanova, Ph.D. student

New Bulgarian University in Sofia

Abstract

Haralan Angelov is a poet and politician who remained behind the board of the Bulgarian literary canon. This is due to his noninclusion in the type of Revival poet-revolutionary, behind which stands the fate of a hero, and after the Liberation of Bulgaria from Turkish rule – to his noninclusion in the type of modern poet. A contemporary of Hristo Botev, he does not have his destiny, nor is his poetry so frenetic. A contemporary of Peyo Yavorov, due to his death in 1904, he did not have time to rank among the predecessors of modernism.

Keywords

Bulgarian national revival, poet statesman, canonmaking, early modern poetry